

Е.С.Соловей, ст. наук. співроб.,
Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка
АН України

ВОЛОДИМИР СВИДЗИНСЬКИЙ І РОСІЙСЬКА ПОЕТИЧНА ТРАДИЦІЯ

Творчість українського поета ХХ ст. В.Свідзинського – явище багато в чому унікальне. За життя поет опинився ніби на периферії тодішнього літературного процесу, а після трагічної загибелі його творчість кілька десятиліть була забута. І навіть повернення його до літератури відбувається нелегко. Наприклад, до однотомника 1986 р. /далі цитуємо за цим виданням/ – виявилося можливим включити лише незначну частину збірки 1922 р. "Ліричні поезії". Мабуть, перша книжка поета втрачена назавжди. Тим часом видання 1986 р. [9], яке ознаменувало лише з невеликим запізненням 100-ліття поета, засвідчило новим читачам виняткову самотність його хисту, рідкісну цілісність творчої особистості і чи не безпрецедентну духовну незалежність.

Зрозуміло, що наукове вивчення творчості В.Свідзинського – справа майбутнього, хоч перші успішні кроки вже зроблено [4; 5; 10; 16]. Серед багатьох проблем, котрі належить осмислити, і та, що винесена в заголовок статті. Феномен Свідзинського полягає, можливо, саме в тому, що яскраво національний, український поет водночас постає і митцем специфічно слов'янським. Він успадкував не тільки традицію, культуру всього ареалу, а й характерне світовідчуття та світорозуміння, сприйняте як цілісність – аж до найглибших генетичних витоків.

Саме в цьому зв'язку належить оцінити і здійснений ним український переклад "Слова о полку Ігоревім", і переклади з поетичної класики /уринок із "Русалки" Пушкіна, "Дубовий листок оторвался от ветки родимой..." Лермонтова; останній твір відомий також у перекладі М.Зерова, кожен переклад має свої чесноти, а обидва перекладачі репрезентують тип письменника, для якого у розвитку літератури домінує загальногуманістичний, інтегративний сенс, що далєбі не суперечить розвитку національному/. Перекладав Свідзинський також прозу І.Тургенева, просякнуту духом російської поезії ХІХ ст. У його власній творчості можна виявити спільне й співзвучне з Анненським, Блоком, Гумільовим, Волошиним, найбільше ж – із Тютчевим.

© Соловей Е.С., 1993

Складність, однак, полягає у тому, що надзвичайна органічність обдарування Свідзинського примушує взяти під сумнів перше враження, чи є це насправді "ремінісценції" та "приховані цитації", чи особливі типологічні "співзвучності", вельми властиві такому типові митців, позаяк вони, митці, перегукуються із самим "джерелом звуку". а не з іншими "відгуками".

Можна послатися хоч би й на "казкове начало" в поезії Свідзинського, стійкий мотив казки, казковості, нарешті, на казку як таку в його жанровій системі. У світі казкового поета чується якнайприродніше, для нього це своєрідна "немотивована реальність", засвідчена інтонацією оповіді про неімовірне як про достеменне. Тут, як у казках Пушкіна, і персонажі, і читачі "чудо бачать наяву". Аналогів з Пушкіним можна розвинути далі: якщо фантастично-дидактичні казки "Сопілка" і "Чудесна тростка" міцно вкорінені в українському фольклорі, як пушкінські казки – в російському, то екзотична казка "Нанана Боселе" /"зулуська", як зазначив автор у підзаголовку/ так співвідноситься з ними, як загадково неподібна до інших "Казка про золотого півника" – з рештою казок Пушкіна.

Особливий, сугестивний ліризм Свідзинського тяжіє до філософської медитації, поглинає в собі і емоційність, і предметно-зорову, пластичну конкретику, і змагання духу. Тема пам'яті постає у винятковій значимості: ставлення до минулого виступає як "організуючий" принцип морально-філософських засад:

... І я дивлюсь, і всі шасливі дні,
Що спопеліли в сонячнім вогні.
Як віял, таємною рукою
Розгорнене, встає переді мною...

Звичайно, не можна не помітити тут виразну пушкінську ремінісценцію /"Воспоминание безмолвно предо мной свой длинный развивает свиток..."/, причому це не є спільність із якогось випадкового збігу, але спільність самого задуму і способу втілення: "не просто думка, а життя думки і мука думки" [7, с. 110]. Така творча спрямованість особливо ріднить В.Свідзинського з Ф.Тютчевим.

Свідзинський, як і Тютчев, створив високі взірці філософської лірики, проте щойно встановивши це найсуттєвіше спільне, слід перейти до не менш суттєвих розбіжностей. Їх можна сконцентрувати у тому, що коли Тютчев – філософ-лірик, то Свідзинський – лірик-філософ. Тобто самий "склад" лірико-філософських імпульсів у цих поетів принципово різний. Але читача поезій, звичайно, приваблює

сама не умисно виявлявала подібність, а вона досить помітна: і в космогонічних "міфах" обох поетів, і в наявності таємничих "струмів" /суто духовної природи/, що ними пройняті вірші, і в духовній беззастерешності самопізнання та самовизначення у світі – не тільки особистісному, а й родовому – загальнолюдському.

Проте найбільш виразно і наочно спільність двох поетів виявилась у переживанні особистої трагедії, що спіткала обох – смерть коханої жінки. Торкнулися незабгненої таїни небуття, непроникної пильми через загибель найближчої людини – для поета такої духовної конституції це означає битися живою душею і думкою в незворушну залізну браму, котра ніколи не відчиниться перед живим.

...А на гробі твоїм,
Над чорторіями мороку,
Над кучугурами тьми –
Сіє-посіває чебрик,
Щедрик творящого літа.
На гробі твоїм –
Високе полум'я дня.
І літо, і чебрик, і день,
І сонця дугасті мости –
Все, що любила ти!

Останній рядок миттєво воскрешає в пам'яті: "Любила ты, и так, как ты, любить – нет, никому еще не удавалось!" – але суттєвіше тут глибинно-спільне, що полягає у зболено-непримиренній, намарне запитальній інтонації.

Вот бреду я вдоль большой дороги
В тихом свете гаснущего дня...
Тяжело мне, замирают ноги...
Друг мой милый, видишь ли меня?..

Таке потрясіння дивовижним чином єднає в собі роздум інтенціональний, спрямований назовні, до цілого світу, і ту глибоку, самозаглиблену рефлексію, котра звертає свідомість до себе самої в поглядах останнього опертя. У своєму горі Тютчев часто і гнівний, і нетерпимий, наче готовий відмовитися від власних прозрінь щодо "всепоглинаючої і миротворної безодні", яка чекає на всіх. Свідзинський – людина наступного століття, а головне – дещо інкшою душевною та психічною організацією. Непоправність нещастя – лише відправна точка поетичного роздуму, в розлогості якого відгукуються старовинні "ляменти на жалісний погреб..." людини. "Нема тебе

на землі!" – ця початкова фраза вірша повториться згодом уже без окличної інтонації: крапка знаменуватиме усвідомлену безнадійність, а думка зосередиться не так на власній втраті, як на тій єдиній, котрої ніхто ніколи не верне: "Чи тобі на життя позаздрено?.." Казка присутня у Свідзинського і тут /щодо Тютчева неможливо це навіть уявити/: як пошук "живої", "живлючої води". Той пошук відкрив йому на "неходжених дорогах": живої води немає навіть у сонця, бо навіть воно знає, що має колись померти і не сподівається цьому зарадити.

Минає час, але не вщухає біль. Як писав Тютчев близькому другові Олександрові Георгієвському, коли пересвідчився, що навіть далека подорож не приносить заспокоєння: "Не живеться, мій друже, Олександрє Івановичу, не живеться. Гноїться рана, не гоїться..." [13, с. 205; далі цитується за цим виданням]. І всі принади Швейцарії, що він їм навіть і віддавав належне, все-таки залишилися нездоланною антитезою до цього нестерпного болю:

...Здесь сердце так бы все забыло,
Збыло б муку всю свою.
Когда бы там – в родном краю –
Одной могилой меньше было...

Він так і не здолав свій біль, у певному розумінні й сам ніби помер: "...Сотру и я, как бы живой...", "...На что при этой же луне с тобой живые мы глядели..." Він, що так неперевершено втілював у символічно універсалізованих образах усі грані буття: космічний лад, історичні катаклізми, осінню втому природи... Але тут – "Друже мій, тепер усе випробувано – ніщо не допомогло, ніщо не втішило, – не живеться – не живеться – не живеться..." [6, с. 382].

Інший поет, що народився через 12 років після смерті Тютчева і жвав настільки інакшим життям, у цілком відмінних умовах, – цю свою незагойну рану і заговорював, і ятрив:

Тинь на пісок набережний упала,
Не одірв ти її від піску;
Не одірвати ж від мислі печалі,
Як спогадаю руку тонку.
Ручку тонку,
і вечір осінній,
І трави намогильний шовк...
Все непотрібне в цім крузі тліннім,
Дорогоцінна повіки любов.

Ось він, здебільшого невловний "модус переходу" інтимного переживання у буттєвий роздум, та межа, за якою і сама любов "осмислюється як зусилля матерії до самопізнання" /І.Дзюба/. Перейшовши цю межу, поетична думка зринає ще вище, творить світсобраз, у якому б, усупереч невблаганному законуві, "голос твій знов зазвучав на землі". Але і це не кінець, думка лягає на нове коло крутої спіралі – настільки крутої, що остання строфа потребує відбивки від попередніх: тут, у розрідженому повітрі верховин, здійснюється граничне узагальнення:

.....
Падають гори, зникають ріки,
Сходять крає з молодого лица.
Сохне, як травка, дуб великий –
Мрія любові не знає кінця.

Такі злети трапляються навіть у поезії не часто – чи не тому вони виразно перегукуються:

Гаснут во времени, тонут в пц странстве
Мысли, события, дела, корабли.
Я ж вночу в свое странствие странствий
Лучшее из наваждений земли... [2, с. 157].

Майбутні дослідники поезії Свідзинського виявлять ще й інші подібні перегуки. Мабуть, це справді не ремінісценції, а якийсь особливий ефект резонансу, співзвучності споріднених і співмірних величин. Тютчев: "Полнеба обхватила тень, лишь там, на западе бродит сиянье..." Свідзинський: "Півнеба осінь прилягла, півнеба – в володінні літа..."

Тютчев:

Как сердцу высказать себя?
Другому как понять тебя?
Поймет ли он, чем ты живешь?
Мысль изреченная есть ложь.
Взрывая, возмутишь ключи, –
Питайся ими – и молчи.

Свідзинський і:

Із мурованого покоя
Виходити смутно мені.
Тільки в самотині
Южна бути собою.

Хто дає мені душу чужу,
Коли я з людьми? Чому їм кажу
Не ті заповітні слова, не ті,
Що родилися в самоті?..

Цей вірш, датований 1933-1935 рр., — це одне виразне свідчення типологічної спорідненості лірико-філософських світів Тютчева і Свідзинського. Знамените тютчевське "Silentium!" співзвучне з цим твором українського поета послідовно за кількома визначальними позиціями. Не тільки афористичне "Мысль изреченная есть ложь" близьке, як бачимо, Свідзинському, а й наступний образ джерел, замулених, скаламучених стороннім втручанням, і рішучий вибір самотності /"О чиста святість самоті!.."/ як неодмінна умова душовної зосередженості. Бо ще раніше було написано:

Три радості у мене неоди́мані:
Самотність, труд, мовчання...

На цьому напрямі буттєвої думки, — причому в зв'язку із самою поетовою концепцією мови, слова, — принципово важливим є ще один твір, написаний Свідзинським в останній рік життя: "Умрут і небо, і земля..." Ця "антиутопія" одразу ж примушує згадати "Останній катаклізм" Тютчева, хоча вже від самого початку виникає і "розподібнення". У Тютчева остання руйнація постає як тотальна, безповоротна, а стихія води поглинає і упокорює все суще:

Когда пробьет последний час природы,
Состав частей разрушится земных,
Все зримое опять покроют воды
И Божий лик изобразится в них...

Існує думка, що в усій поетичній космології Тютчева "Божий лик" має читатися як зоряне небо: саме воно і відіб'ється наостанку. Свідзинський уявляє кінець усього живого ще більш похмурим і катастрофічним: безгодним.

... Замкнуться голоса природы,
И, набегавши здалека,
Не будут плыскотать воды.

Отже, всепоглинаючий "безмовний холод" не залишить місця і для такого прояву життя, такої сфери його, як вода. "І злоба без лядей зачухне, і смерть без здсичі помре..."

Здавалося б, це картина настільки ж невтішна, як і апокаліптичне видіння А.Фета "Ніколи", пройняте шопенгауєрівським космічним песимізмом: "...Земля давно остыла и вымерла...", "...в пространстве затерялось время..."

Проте антиутопія Свідзинського, вкешті-решт, – лише засіб утвердження незнищенності людського духу, котрий над цим охололою пусткою залишиться довіку в образі буйного степового вітру – саме до нього і звернена "антитеза" твору:

Твоє не стихне трембітання;

Ти в мороку, серед руїн,

Луною давнього змагання

Все повторитимеш один.

Слова поетів прозорливих,

Уболівальників земних,

Благання їх пісень журливих

І скарги, і прокльони їх.

Отже, і тоді, коли загине все, – залишиться Слово, котра було й "на початку".

І слово винагороджує поета: тут, у рідній стихії мови, Свідзинський і сам подібний до чарівників і чаклунів, яких чимало зустрічає читач у його творах. І хоча, на відміну від Тютчева, він не вдається до неологізмів – розкішність його мови незмінно вражає; навіть неприхильна до Свідзинського критика визнавала, що він "творчість свою запозичує із сирієї глибини українського слова" [15, с. 302].

Властиве Свідзинському відчуття і розуміння слова виявляється надзвичайно близьким до того, яке в поезії ХХ ст. постало на противагу девальвації художнього висловлювання і яке так вичерпно пояснив Б. Пастернак щодо О. Блока: "...Коли в цьому царстві усталеної і лише тому непомічуваної неприродності хто-небудь відкрив рот не задля схильності до красного письменства, а через те, що він щось знає і хоче сказати, це справляє враження перевороту, ніби розчахнуто двері і в них проникає кум того життя іззовні, наче не людина сповіщає про те, що діється в місті, а саме місто устами людини заявляє про себе. Так було і з Блоком. Таке було його самотнє, по-дитячому незіпсоване слово..." [8, с. 428].

І Свідзинський опинився поряд із поетами, для яких пошук "незіпсованого" /у його версії – "незайманого"/ слова диктувався завданням "писати в розмірі світовому" [8, с. 428], у "розмірі" буттєвого пізнання.

Те, що Свідзинський природно стає саме в цей ряд світової поетичної традиції, засвідчено ще одним поетом, В. Стусом. В авто-

біографічній замітці "Двоє слів читачеві" він писав про свою спершу "необачно велику" любов до Пастернака і далі називав поетів, найближчих йому на час написання цієї замітки /1969/: Гете, Свідзинський, Рільке... [I, с. 222].

Як і Тютчеву, Свідзинському властиве пожадання гармонії. Крім цього, якщо філософсько-поетична думка переважно звернена до дисонансів, недосконалостей, обтяжена нерозв'язними суперечностями, то у Свідзинського більше, ніж у будь-кого, домінує "замирена" внутрішня колізія, "інтимне порозуміння людини з добрими, гномічними силами землі..." [II, с. 8]. Проте ця гармонійність світосприймання поета все ж не варто перебільшувати: драматизм буття взято у його творчості у незвичному ракурсі, в іншому масштабі. Далєбі не ідилічні стосунки зі світом у дивовижному вірші "Одступається небо..." /1931/.

...А я хотів би глухо скритись... -

це бажання виникає з украй невтішного відчуття власної відчуженості, причетності, із байдужості "видного дня" до людини, загубленої у ньому:

...Щоб відстань і навала днів

Затьмили прахом незрушеним

І образ мій, і спомин мій.

Тютчевська безстрашність думки є в цьому позові, "смирнення паче гордості"! Або ж - якої невимовної гіркоти сповнене одне тільки порівняння своїх "приречених пісень" із золотими навісочками на труні /"Такі ночі, так сяють дні...", 1934/. Але найгіркіші рядки написано роком раніше, у вікопомному 1933 р. /"Моя радість самотня й загублена..."/:

...Ніхто не шукає привіту в мене

І скарб мій - більше нічий.

Нам залишається запізнілий біль за прекрасного поета, котрий пройшов свій шлях із цим відчуттям. Не втікають і свідчення нечисленних мемуаристів, що й серед сучасників були шанувальники його поезій. Як хотілося би певнитися принаймні, що він не лише знав /но міг не знати/ афористичні рядки Євратинського, а й розумів, що вони також ж мірою стосуються і його:

Знайшов я друга в своїй покоління -

І читача знайду в прийдешнім ялі [I4, с. 136].

І. Б о р и с о в В.М., П а с т е р н а к Е.Е. Матеріали к творчєскої истории романа Б.Пастернака "Доктор Живаго" //Новый мир.

1988. № 4. 2. Волошин М. Новые стихи. М., 1927. Сб. 2.
 3. Дзюба І. "Засвітився сам од себе" // Свідзинський В. Медо-
 бір: Поезії. Б.м., 1975. 4. Дзюба І. Слово про поетове дитин-
 ство // Слово і час. 1990. № 10. 5. Дзюба І. Володимир Свід-
 зинський // Письменники Радянської України: Літературно-критичні
 нариси. К., 1987. 6. Літературное наследство. Т. 97: Федор Ивано-
 вич Тютчев. М., 1983. Кн. I. 7. Майміє Е.А. Русская философ-
 ская поэзия. Поэты-любимцы. А.С.Пушкин. Ф.И.Тютчев. М., 1976.
 8. Пастернак Б. Воздушные пути: Проза разных лет. М.,
 1983. 9. Свідзинський В. Поезії. К., 1986. 10. Свід-
 зинський Вадим. Слогани про брата // Слово і час.
 1990. № 10. 11. Стус В. Дорога болю: Поезії. К., 1990. 12. Та-
 хов А. Творческий путь Тютчева // Тютчев Ф.И.: Стихотворения. М.,
 1972. 13. Тютчев Ф.И. Сочинения: В 2 т. М., 1984. Т. I.
 14. Филипович П. Поезії. К., 1989. 15. Червоний шлях. 1923.
 № 2. 16. Іременко В. Лірика Володимира Свідзинського //
 Свідзинський В. Поезії. К., 1986.

Стаття надійшла до редакції 10.02.91

Summary

Volodymyr Svidzinsky is an outstanding ukrainian poet, whose creativity is not yet reaserched. In case of close textual analyses his poetry reveals its connections with the world, mostly Russian literature, especially with the metaphysical tradition of Tjutchev. This results not only from direct influence, but shows the special coherence of the approach to any subject in the range of metaphysical lyrical poetry.

Т.Николеску, проф.,
 Миланский университет /Италия/

И.А.БУНИН И Ф.М.ДОСТОЕВСКИЙ

Устойчивость темы неприятия Буниным Достоевского в литературо-
 ведении не должна заслонять реальной картины сложного, противоре-
 чивого сплетения бунинских чувств. Его отрицание не было продикто-
 вано субъективизмом завистливого ретрограда — достаточно познако-
 миться с воспоминаниями близких к Бунину в эмиграции Г.Адамовича,
 И.Одоевцевой, А.Бахраха, Г.Кузнецовой и, наконец, с дневниками са-
 мого писателя и его супруги Веры Николаевны. Нельзя также терять

© Николеску Т., 1993